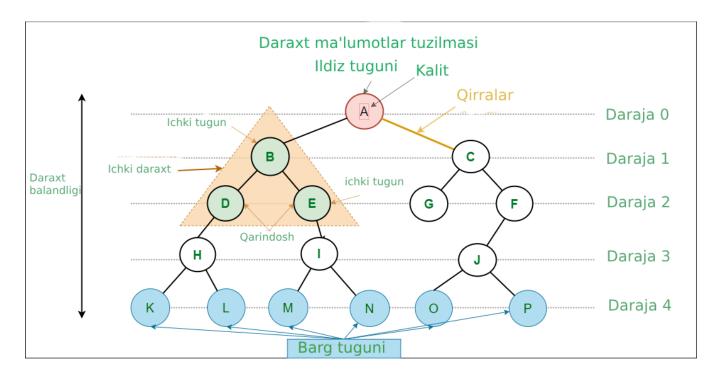
I BOB Daraxtlar ma'lumotlar tuzilmasi

1. Daraxtlar ma'lumotlar tuzilmasiga kirish

Daraxtga oʻxshash boʻlgan bu ma'lumotlar tuzilishi - bu ma'lumotlarni navigatsiya va qidirish uchun qulay tarzda taqdim etish va tartibga solish uchun ishlatiladigan ierarxik tuzilma. Bu qirralar bilan bogʻlangan tugunlar toʻplami va tugunlar oʻrtasida ierarxik munosabatlarga ega boʻlgan ma'lumotlar tuzilmasi. Daraxtning eng yuqori tugunlari ildiz tugunlari deb ataladi va uning ostidagi avlodlar tuguni deb ataladi. Har bir tugun bir nechta bola tugunlariga ega boʻlishi mumkin va bu bola tugunlari ham oʻz bola tugunlariga ega boʻlib, rekursiv tuzilmani hosil qilishi mumkin.

Ushbu ma'lumotlar tuzilishi ma'lumotlarni yanada samarali foydalanish uchun kompyuterda tartibga solish va saqlashning maxsus usuli hisoblanadi. U qirralar bilan bog'langan Markaziy tugun, strukturaviy tugunlar va pastki tugunlardan iborat. Shuni ham aytishimiz mumkinki, daraxtga oʻxshash ma'lumotlar strukturasida birbiriga bog'langan ildizlar, novdalar va barglar mavjud.

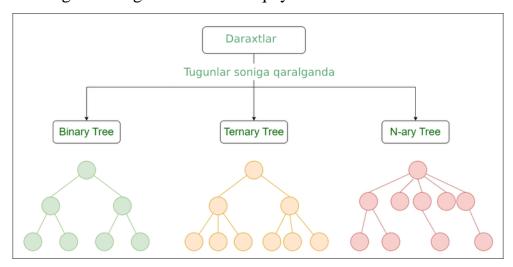
Rasm- 1 Daraxt ma'lumotlar tuzilmasi

1.1 Daraxtlarning xususiyatlari:

- *Qirralar soni:* ikkita tugun orasidagi bog'lanish sifatida aniqlash mumkin. Agar daraxtda N tugunlari bo'lsa, unda u (N-1) qirralarga ega bo'ladi.
- *Tugun chuqurligi*: tugun chuqurligi ildizdan shu tugungacha boʻlgan yoʻl uzunligi sifatida aniqlanadi. Har bir qirra yoʻlga 1 birlik uzunlik qoʻshadi. Shunday qilib, uni daraxt ildizidan tugungacha boʻlgan yoʻlda qirralar soni sifatida ham aniqlash mumkin.
- *Tugun balandligi:* tugunning balandligini tugundan daraxtning oxirgi tugunigacha boʻlgan eng uzun yoʻlning uzunligi sifatida aniqlash mumkin.
- *Tugun darajasi:* ushbu tugunga biriktirilgan pastki daraxtlarning umumiy soni tugun darajasi deb ataladi. Daraxt darajasi-bu daraxtdagi barcha tugunlar orasidagi tugunning maksimal darajasi.

1.2 Daraxt turlari:

- Ikkilik daraxt (Binary tree): ikkilik daraxtda har bir tugun unga bog'langan maksimal ikkita avlod (bola) ega boʻlishi mumkin. Ikkilik daraxtlarning ba'zi keng tarqalgan turlariga toʻliq ikkilik daraxtlar, muvozanatli ikkilik daraxtlar va degeneratsiyalangan yoki patologik ikkilik daraxtlar kiradi.
- Uchlik daraxti (ternary tree): uchlik daraxti-bu ikkilik daraxtga oʻxshash ma'lumotlar tuzilishi boʻlib, unda har bir tugunda uchta bola tugunidan koʻp boʻlmagan, odatda "chap", "oʻrta" va "oʻng" deb farqlanadi.
- N-Ary daraxti yoki koʻp qirrali daraxt: koʻp qirrali daraxtlar tugunlar toʻplamidir, bu erda har bir tugun yozuvlar va uning avlodlariga havolalar roʻyxatidan iborat ma'lumotlar tuzilishi (takroriy havolalar qabul qilinishi mumkin emas). Bogʻlangan roʻyxatdan farqli oʻlaroq, har bir tugun bir nechta tugunlarning manzillarini saqlaydi.

Rasm- 2 Daraxt turlari

1.3 Daraxt ma'lumotlari tuzilishining asosiy operatsiyasi:

- Create-ma'lumotlar tarkibida daraxt yaratish.
- Insert ma'lumotlarni daraxtga kiritadi.
- Search-mavjud yoki yoʻqligini tekshirish uchun daraxtdagi ba'zi ma'lumotlarni qidiradi.

Traversal:

- Oldindan buyurtma berish ma'lumotlar tuzilmasida oldindan buyurtma berish tartibida daraxt bo'ylab harakatlanishni amalga oshiradi.
- Tartibda aylanib oʻtish daraxt boʻylab tartibda harakatlanishni amalga oshiradi.
- Buyurtmadan keyin oʻtish buyurtmadan keyin tartibda daraxt boʻylab harakatlanishni amalga oshiradi.

```
Tepadagi
                    amallarni
                                                      tilida
                                 C++
                                        dasturlash
  implementatsiyasi
#include <bits/stdc++.h>
- using namespace std;
- // x va y orasiga qirralar qo'shish funktsiyasi
- void addEdge(int x, int y, vector<vector<int> >& adj)
     adj[x].push back(y);
     adj[y].push back(x);
  }
- // ichki tugunni chiqaruvchi tugun
 void printParents(int node, vector<vector<int> >& adj,
                    int parent)
- {
     //hozirgi tugun ildiz tuguni
     if (parent == 0)
          cout << node << "->Ildiz tuguni" << endl;</pre>
     else
          cout << node << "->" << parent << endl;</pre>
     // DFS dan foydalanish
     for (auto cur : adj[node])
          if (cur != parent)
               printParents(cur, adj, node);
- }
- // avlodlarni chiqaruvchi funktsiya

    void printChildren(int Root, vector<vector<int> >& adj)

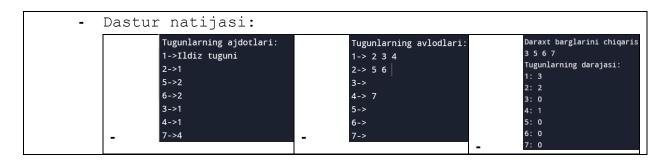
     // Navbat BFS ga
```

```
queue<int> q;
     // Ildizni qo'shish
     q.push(Root);
     // massivga tashrif buyirish va tugunlarni eslab qalish
     int vis[adj.size()] = \{0\};
     // BFS
     while (!q.empty()) {
          int node = q.front();
          q.pop();
          vis[node] = 1;
          cout << node << "-> ";
          for (auto cur : adj[node])
               if (vis[cur] == 0) {
                    cout << cur << " ";
                    q.push(cur);
          cout << endl;
- // Barglarni chiqaruvchi funktsiya

    void printLeafNodes(int Root, vector<vector<int> >& adj)

     // Leaf nodes have only one edge and are not the root
     // Barg tugunlarining fagat bir girralar ildizi
     for (int i = 1; i < adj.size(); i++)
          if (adj[i].size() == 1 && i != Root)
               cout << i << " ";
     cout << endl;</pre>
- }
- //har bir tugunlarni darajasini chiqarish funktsiyasi
void printDegrees (int Root, vector<vector<int> >& adj)
     for (int i = 1; i < adj.size(); i++) {
          cout << i << ": ";
          // Root has no parent, thus, its degree is equal
  to
          //Ildizda ajdot yo'q,
          // qirlarni bir biriga bog'lash
```

```
if (i == Root)
                cout << adj[i].size() << endl;</pre>
          else
               cout << adj[i].size() - 1 << endl;</pre>
- // Bosh funktsiya
  int main()
     // Tuqunlar soni
     int N = 7, Root = 1;
     // Ro'yxatlarni daraxtka qo'shish
     vector<vector<int> > adj(N + 1, vector<int>());
     // daraxtni yaratish
     addEdge(1, 2, adj);
     addEdge(1, 3, adj);
     addEdge(1, 4, adj);
     addEdge(2, 5, adj);
     addEdge(2, 6, adj);
     addEdge(4, 7, adj);
     // Tugunlarning ajdotlarini chiqarish
     cout << "Tugunlarning ajdotlari:" << endl;</pre>
     printParents(Root, adj, 0);
     // avlodlarni chiqarish
     cout << "Tugunlarning avlodlari: " << endl;</pre>
     printChildren(Root, adj);
     // Daraxtning barglarini chiqarish
     cout << "Daraxt barglarini chiqarish: " << endl;</pre>
     printLeafNodes(Root, adj);
     // Har bir tugunlarni chiqarish
     cout << "Tugunlarning darajasi: " << endl;</pre>
     printDegrees(Root, adj);
     return 0;
```


1.4 Daraxt ma'lmotlar tuzilmasining qo'llanishi, afzallikgi va kamchiligi

Daraxtga ma'lumotlar tuzilmasini qo'llash:

- Fayl tizimi: bu samarali navigatsiya va fayllarni tartibga solishni ta'minlaydi.
- *Ma'lumotlarni siqish:* Huffman kodlash-bu ikkilik daraxtni qurishni oʻz ichiga olgan mashhur ma'lumotlarni siqish usuli boʻlib, unda barglar belgilar va ularning paydo boʻlish chastotasini ifodalaydi. Olingan daraxt ma'lumotlarni kerakli xotira hajmini minimallashtiradigan tarzda kodlash uchun ishlatiladi.
- *Kompilyator dizayni:* kompilyatorni loyihalashda sintaksis daraxti dastur tuzilishini ifodalash uchun ishlatiladi.
- *Ma'lumotlar bazasini indeksatsiya qilish:* b-daraxtlar va boshqa daraxt tuzilmalari ma'lumotlar bazasini indeksatsiya qilishda ma'lumotlarni samarali qidirish va olish uchun ishlatiladi.

Daraxtning afzalliklari:

- *Samarali qidirish:* daraxtlar ma'lumotlarni qidirish va olish uchun ayniqsa samarali. Daraxtda qidirishning vaqt murakkabligi odatda O (log n), bu juda katta ma'lumotlar toʻplamlari uchun ham juda tez ekanligini anglatadi.
- *Moslashuvchan oʻlcham:* daraxtlar qoʻshilgan yoki olib tashlangan tugunlar soniga qarab dinamik ravishda oʻsishi yoki qisqarishi mumkin.

- Bu ularni vaqt oʻtishi bilan ma'lumotlar hajmi oʻzgarishi mumkin boʻlgan ilovalar uchun ayniqsa foydali qiladi.
- *O'tish oson:* daraxtni kesib o'tish oddiy operatsiya bo'lib, uni dastur talablariga qarab bir necha xil usulda bajarish mumkin. Bu daraxt tuzilishidan ma'lumotlarni olish va qayta ishlashni osonlashtiradi.
- Saqlash oson: daraxtlarni parvarish qilish oson, chunki ular tugunlar orasidagi qat'iy ierarxiya va munosabatlarni ta'minlaydi. Bu daraxt tuzilishining qolgan qismiga ta'sir qilmasdan tugunlarni qo'shish, olib tashlash yoki o'zgartirishni osonlashtiradi.

Daraxtning kamchiliklari:

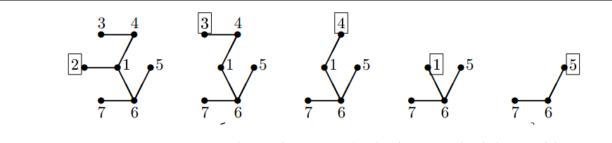
- *Xotira ustki qismi:* daraxtlar saqlash uchun katta hajmdagi xotirani talab qilishi mumkin, ayniqsa ular juda katta boʻlsa. Bu xotira resurslari cheklangan ilovalar uchun muammo boʻlishi mumkin.
- *Muvozanatsiz daraxtlar:* agar daraxt muvozanatli boʻlmasa, bu qidiruv vaqtining notekisligiga olib kelishi mumkin. Bu tezlik juda muhim boʻlgan dasturlarda muammo boʻlishi mumkin.
- *Murakkablik:* daraxtlar murakkab ma'lumotlar tuzilmalari boʻlishi mumkin va ularni toʻgʻri tushunish va amalga oshirish qiyin boʻlishi mumkin. Bu ular bilan tanish boʻlmagan ishlab chiquvchilar uchun muammo boʻlishi mumkin.
- *Cheklangan moslashuvchanlik:* daraxtlar hajmi va tuzilishi jihatidan moslashuvchan boʻlsa-da, ular Xesh jadvallari kabi boshqa ma'lumotlar tuzilmalari kabi moslashuvchan emas. Ma'lumotlar hajmi tez-tez oʻzgarishi mumkin boʻlgan dasturlarda bu muammo boʻlishi mumkin.
- *Muayyan operatsiyalar uchun samarasiz:* daraxtlar ma'lumotlarni qidirish va olish uchun juda samarali bo'lsa-da, ular saralash yoki guruhlash kabi boshqa operatsiyalar uchun unchalik samarali emas. Ushbu turdagi

- operatsiyalar uchun boshqa ma'lumotlar tuzilmalari koʻproq mos kelishi mumkin.
- *Tez kiritish va oʻchirish:* daraxtga tugunlarni kiritish va oʻchirish O(logn) vaqtida amalga oshirilishi mumkin, ya'ni bu juda katta daraxtlar uchun ham juda tezdir.

1.5 Pryufer Kodi

Pryufer kodi [1, n] kesmadagi n-2 butun sonlar ketma-ketligi yordamida n uchlari bilan belgilangan daraxtlarni birma-bir kodlash usuli. Ya'ni, Pryufer kodi - bu to'liq graf va raqamlar ketma-ketligining barcha daraxtlari orasidagi biyeksiyasidir. Daraxtlarni kodlashning ushbu usuli nemis matematiki Xaynts Pryufer tomonidan 1918-yilda taklif qilingan. n ta uchlari bilan berilgan daraxt uchun Pryufer kodini qurish algoritmini koʻrib chiqaylik. Kirishda qirralarning roʻyxati berilgan. Eng kichik raqamga ega boʻlgan daraxtning bargi tanlanadi, keyin u daraxtdan olib tashlanadi va bu barg bilan bogʻlangan uchlarning soni Pryufer kodiga qoʻshiladi. Ushbu protsedura n – 2 marta takrorlanadi. Oxir-oqibat, daraxtda faqat 2 ta uch qoladi va algoritm shu yerda tugaydi. Qolgan ikkita uchning raqamlari kodga yozilmaydi.

Shunday qilib, ma'lum bir daraxt uchun Pryufer kodi n-2 ta raqamlar ketma-ketligi bo'lib, bu yerda har bir raqam eng kichik barg bilan bog'langan uchning soni - bu segmentdagi raqam [1, n]. Pryufer kodini aniqlash:

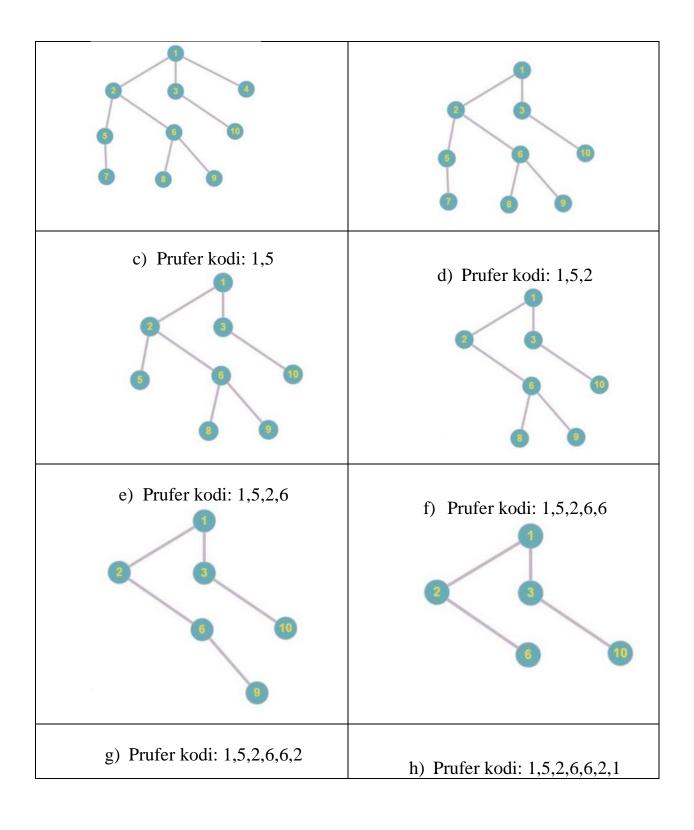
Rasm- 3 Daraxtlar uchun Pryufer kodini aniqlash bosqichlari

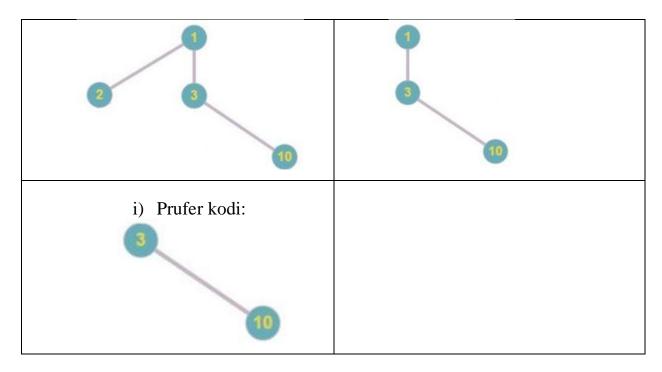
Kodni olish algoritmi quyidagicha. Daraxt tugunlari 1 dan n gacha boʻlgan raqamlar bilan belgilangan (raqamlangan) boʻlsin. Biz eng kichik sonli 1-darajali uchni topamiz va kodga unga qoʻshni boʻlgan uchning sonini kiritamiz, shundan soʻng topilgan uchni (qirrasi bilan birga) oʻchirib tashlaymiz. Olingan graf osti bilan biz xuddi shu amalni bajaramiz, uni faqat bitta qirra qolguncha takrorlaymiz. Kodni yaratish jarayoni 49-rasmda keltirilgan. Keyingi bosqichda oʻchirilgan uchning soni ramkaga kiritilgan. Berilgan grafda (49-rasm, a) birinchi darajali uchlar orasida minimal son 2-uchda joylashgan. U 1-uchga qoʻshni. Shuning uchun Pryufer kodining birinchi raqami 1. 2-uchni olib tashlash natijasida biz b-rasmda koʻrsatilgan grafni olamiz. Ushbu grafda darajasi birga teng boʻlgan uchlar orasidagi minimal son 3 ga teng, shuning uchun kodning ikkinchi raqami 4. Shaklda koʻrsatilgan graflarga mos keladigan yana uchta takrorlashni bajargandan soʻng, c, d, e-rasmlardagi bitta qirradan iborat daraxtni olamiz {7; 6}. Jarayon tugallandi.

Qabul qilingan qadamlarning natijalari jadvalda keltirilgan. Oxirgi qatorida kerakli kod mavjud - 14166.

Qadam	1	2	3	4	5
49-rasm	a	b	c	d	e
Minimal	2	3	4	1	5
raqam					
Oʻchirilgan	{1;2}	{4;3}	{1;4}	{6;1}	{6;5}
qirra					
Pryufer kodi	1	4	1	6	6

a) Dastlabki daraxning berilishi b) Pryufer kodi: 1

Pryufer kodi orqali daraxtni tiklash. Pryufer kodi bilan ifodalangan daraxtlarni hosil qilish algoritmi qirralarning tegishli roʻyxatini olishga imkon beradi. Antikodni Pryufer kodiga kiritilmagan uchlar sonining ortib boruvchi ketma-ketligi deylik. Koʻrib chiqilgan misol uchun antikod 2357 ga teng. Daraxt ketma-ket qirralarni qoʻshib quriladi. Keyingi qoʻshilgan chekka, birinchisidan boshlab, vertikal juftlik bilan hosil boʻladi, ularning raqamlari kod satrida va antikod satrida birinchi boʻladi. Shundan soʻng, ishlatilgan satr elementlari chiziladi. Agar kod satridan chiqib ketgan raqam undagi qolgan elementlar qatoriga kiritilmagan boʻlsa, uning tartibini buzmasdan antikod qatoriga qoʻshilishi kerak. Ta'riflangan harakatlar kod va antikod satrlarining "qoldiqlari" bilan ularning birinchisining barcha elementlari oʻchirilguncha takrorlanadi. Bunday holda, antikod chizigʻida hosil qilingan roʻyxatga qoʻshiladigan soʻnggi chekkani belgilaydigan ikkita element boʻladi, natijada biz Pryufer kodi bilan belgilangan daraxtga mos keladigan n - 1 qirralarning roʻyxatini olamiz.

<u>Misol.</u> Masalan, 1-misolda berilgan 14166 kodi yordamida daraxtni tiklaylik. Yuqorida 1-misolda koʻrsatilgandek mos keladigan antikod 2357 ni tashkil qiladi.

Shuning uchun daraxtning birinchi qirrasi {1; 2}. 1 va 2-ni kesib oʻtib, biz kod satrida 4166 va antikod satrida 357 olamiz. Keyingi takrorlashda {4; 3} juftligini kesib tashlaymiz va qatorga antikod 4 ni kiritamiz va hokazo. Takrorlashlar ketmaketligi jadvalda keltirilgan.

Qadam	1	2	3	4	5	6	
Kod satri	1	4	1	6	6		
Antikod satri	2	3	5	7			
		3	5	7			
			4	5	7		
				1	5	7	
					5	7	
						6	7
Qirra qoʻshish	{1;2}	{4;3}	{1;4}	{6;1}	{6;5}	{6;7}	

Qirralarning roʻyxatini tahlil qilib, asl daraxt olinganligiga ishonch hosil qilamiz. E'tibor bering, qirralarning tartibi avvalgi jadvaldagi kabi.

<u>Misol</u>. Pryufer kodini yaratish vazifasining oldida kodlangan daraxtni tiklash vazifasi ham mavjud. Daraxtlarni qayta qurish algoritmini quyidagi shartlar bilan koʻrib chiqamiz: kirish sifatida Pryufer kodini ifodalovchi raqamlar (uchlar) ketma-ketligi, natijada daraxt qirralarining roʻyxati boʻladi.

Kod hal qilish algoritmini batafsil koʻrib chiqamiz. Koddan tashqari, bizga grafning barcha uchlari roʻyxati kerak. Biz bilamizki, Pryufer kodi n-2 ta uchlardan iborat, bu yerda n - grafdagi uchlar soni. Ya'ni kodlangan daraxtdagi uchlar sonini kodning kattaligi boʻyicha aniqlashimiz mumkin. Natijada, algoritmning boshida bizda Pryuferning n – 2 oʻlchamdagi kodlari va grafdagi barcha uchlar qatori mavjud: [1 ... n]. Keyin quyidagi protsedura n – 2 marta takrorlanadi: Pryufer kodini oʻz ichiga olgan massivning birinchi elementi olinadi va kod bilan massivda boʻlmagan eng kichik uchni qidirish daraxt uchlari bilan massivda amalga oshiriladi.

Topilgan uch va Pryufer kodi bilan massivning joriy elementi daraxtning qirrasini tashkil qiladi. Ushbu uchlar tegishli massivlardan olib tashlanadi va yuqoridagi protsedura kodli qator elementlari tugamaguncha takrorlanadi. Algoritm oxirida graf uchlari bilan massivda ikkita uch qoladi; ular daraxtning soʻnggi uchini tashkil qiladi. Natijada biz grafning kodlangan barcha qirralarining roʻyxatini olamiz.

2- misolda olingan Pryufer kodi yordamida daraxtni tiklaylik.

Birinchi qadam

Pryufer kodi: 1 5 2 6 6 2 1 3

Daraxtlar uchlari massivi: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Pryufer kodida mavjud boʻlmagan minimal uch 4 ga teng

Qirralar ro'yxati: 14

Ikkinchi qadam

Pryufer kodi: 1 5 2 6 6 2 1 3

Daraxtlar uchlari massivi: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Pryufer kodida mavjud boʻlmagan minimal uch 7 ga teng

Qirralarning ro'yxati: 1 4, 5 7

Uchinchi qadam

Pryufer kodi: 1 5 2 6 6 2 1 3

Daraxtlar uchlari massivi: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Pryufer kodida mavjud boʻlmagan minimal tepalik 5 ga teng

Qirralarning ro'yxati: 1 4, 5 7, 2 5

To'rtinchi qadam

Pryufer kodi: 1 5 2 6 6 2 1 3

Daraxtlar uchlari massivi: 1 2 3 4 56 7 8 9 10

Pryufer kodida mavjud boʻlmagan minimal tepalik 8 ga teng

Qirralarning ro'yxati: 1 4, 5 7, 2 5, 6 8

Beshinchi qadam

Pryufer kodi: 1 5 2 6 6 2 1 3

Daraxtlar uchlari massivi: 1 2 3 4 56 7 8 9 10

Pryufer kodida mavjud bo'lmagan minimal vertex 9 ga teng

Qirralarning ro'yxati: 1 4, 5 7, 2 5, 6 8, 6 9

Oltinchi qadam

Pryufer kodi: 1 5 2 6 6 2 1 3

Daraxtlar uchlari massivi: 1 2 3 4 56 7 8 9 10

Pryufer kodida mavjud boʻlmagan minimal vertex 6 ga teng

Qirralarning ro'yxati: 1 4, 5 7, 2 5, 6 8, 6 9, 2 6

Yettinchi qadam

Pryufer kodi: 1 5 2 6 6 2 1 3

Daraxtlar uchlari massivi: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Pryufer kodida mavjud boʻlmagan minimal tepalik 2 ga teng

Qirralarning ro'yxati: 1 4, 5 7, 2 5, 6 8, 6 9, 2 6, 1 2

Sakkizinchi qadam

Pryufer kodi: 1 5 2 6 6 2 1 3

Daraxtlar uchlari massivi: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Pryufer kodida mavjud boʻlmagan minimal tepalik 1 ga teng

Qirralarning ro'yxati: 1 4, 5 7, 2 5, 6 8, 6 9, 2 6, 1 2, 3 1

Algoritmni yakunlash Pryufer kodi: 1 5 2 6 6 2 1 3

Daraxtlar uchlari massivi: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Pryufer kodida mavjud boʻlmagan minimal tepalik 1 ga teng

Qirralarning ro'yxati: 1 4, 5 7, 2 5, 6 8, 6 9, 2 6, 1 2, 3 1, 3 10